

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI AQLI ZAIF O'QUVCHILARDA TABIATSHUNOSLIK KOMPETENTLIGINING SHAKLLANGANLIGI

Azizova Dilnora Gayniddinovna

Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi aqli zaif o'quvchilarda tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirish jarayoni, uning didaktik va psixologik xususiyatlari hamda amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarni tabiatga ongli yondashishga o'rgatish usullari tahlil qilinadi. Aqli zaif o'quvchilarda bilish jarayonlarini faollashtirish, kuzatuvchanlikni rivojlantirish va ekologik tarbiyaga asoslangan aniq, vizual hamda interaktiv metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqligi asoslab beriladi. Shuningdek, oilaviy hamkorlik, motivatsiya va takrorlash prinsipi yordamida o'quvchilar psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tabiatshunoslik darslarining samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: aqli zaif o'quvchilar, tabiatshunoslik kompetentligi, kichik maktab yoshi, maxsus pedagogika, interaktiv metodlar, amaliy mashg'ulot, ekologik tarbiya, oilaviy hamkorlik, motivatsiya, individual yondashuv

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс формирования естественнонаучной компетентности у учащихся младшего школьного возраста с интеллектуальными нарушениями, а также его дидактические и психологические особенности. Анализируются способы обучения, направленные на повышение познавательной активности и развитие наблюдательности учащихся с опорой на экологическое воспитание и наглядные, интерактивные методы. Кроме того, подчеркивается важность семейного сотрудничества, мотивации и принципа повторения при организации уроков естествознания с учетом психофизиологических особенностей детей, что способствует повышению эффективности учебного процесса.

Ключевые слова: дети с интеллектуальными нарушениями, естественнонаучная компетентность, младший школьный возраст, специальная педагогика, интерактивные методы, практические занятия, экологическое воспитание, семейное сотрудничество, мотивация, индивидуальный подход

Annotation: This article examines the process of developing natural science competence in younger schoolchildren with intellectual disabilities, including its didactic and psychological aspects. The study analyzes teaching methods aimed at increasing cognitive activity and fostering observational skills, with an emphasis on ecological education and the use of visual,

interactive techniques. It also highlights the importance of family collaboration, motivation, and the principle of repetition when organizing nature study lessons adapted to children's psychophysiological characteristics, thereby enhancing the effectiveness of the educational process.

Keywords: children with intellectual disabilities, natural science competence, younger school age, special pedagogy, interactive methods, practical lessons, ecological education, family collaboration, motivation, individualized approach

Kirish. Kichik maktab yoshidagi aqli zaif o‘quvchilarda tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirish masalasi bugungi kunda inklyuziv ta’lim va maxsus pedagogika doirasida alohida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Aqli zaif bolalarda bilish faoliyati, muloqot ko‘nikmalari, ijtimoiy faollik va psixik rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlari bois ularda tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirishdagi metodik yondashuvlar va pedagogik amaliyot alohida tadqiqotni talab etadi. Ta’lim jarayonida bunday o‘quvchilarga ongli ravishda hayotiy tajribani boyitish, tabiat hodisalari haqidagi tasavvurlarni kengaytirish va mustahkamlash, atrof-muhit bilan ijodiy munosabatni shakllantirish, eng muhimi, tabiatni bilish hamda tushunish ko‘nikmalarini puxta rivojlantirish maqsadida mazmunli mashg‘ulotlarni takomillashtirish zarur bo‘ladi. Aqli zaif bolalarda tabiatga oid ilmiy tushunchalarning paydo bo‘lishi va mustahkamlanishi murakkab jarayon bo‘lib, ularda xotira, diqqat, tafakkur kabi kognitiv jarayonlardagi uzilishlar sababli didaktik materialni tanlash va moslashtirishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirish, avvalo, o‘quvchilarning tabiat bilan bog‘liq elementar tushunchalari, atrof-muhit voqeliklarini kuzatish, izchil taxlil qilish va mustaqil xulosalar chiqarishga bo‘lgan intilishlarini tarbiyalash orqali amalga oshadi. Aqli zaif bolalarda bu ko‘nikmalarni rivojlantirish pedagogik jarayonning reja asosida, aniq maqsadga yo‘naltirilgan holda, bosqichma-bosqich tashkil etilishi bilan bog‘liq. Shu ma’noda mashg‘ulotlar davomida bolalarni tabiat bilan bevosita tanishtirish, tajribalar o‘tkazish, qiziqarli kuzatuvlar va amaliy mashqlar qilish orqali ilmiy ma’lumotlarni qo‘llashga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda har qanday mavzuni o‘rganishda emotsional munosabat ustun turishi ma’lum, aqli zaif bolalarda esa bu jihat yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Shuning uchun tabiatshunoslikka oid mavzularda ularda qiziqish va motivatsiyani kuchaytirish maqsadida jonli misollar, amaliy mashg‘ulotlar, jismoniy faoliyat bilan uyg‘unlashgan dars shakllaridan keng foydalanish lozim.

Aqli zaif bolalarda tabiatshunoslik bo‘yicha boshlang‘ich bilimlar dastlab kundalik turmush va o‘yin faoliyati jarayonida rivojlanadi. Uy sharoitida hayvonlar va o‘simliklar parvarishi, bog‘-rog‘ ishlarida qatnashish, oddiy tajribalar o‘tkazish ularga aniq hayotiy ma’lumotlar beradi. Ammo maktab ta’limi davomida bu bilimlar akademik darajada tizimli ravishda takomillashtirilishi zarur bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, aqli zaif bolalarga mo‘ljallangan maxsus dastur va metodikalarni ishlab chiqish, o‘quv materiallarini

soddalashtirish yoki moslashtirish, ayni paytda o‘quvchilarning yoshi va psixofiziologik imkoniyatlarini hisobga olish talab qilinadi. O‘quvchilar o‘quv faoliyati jarayonida kuzatuvchanlikni rivojlantirish, predmetlar va hodisalarning belgi-xususiyatlarini farqlash, natural ko‘rgazmali vositalar yordamida bilish ko‘nikmalarini shakllantirish va ularni so‘z bilan izohlashga o‘rganishlari lozim. Shu bilan birga, aqli zaif o‘quvchilarda mehnat faoliyati orqali tabiat elementlariga mehr, mas’uliyat va ijodiy yondashuvni rivojlantirish imkoniyati ham katta. Chunki qo‘l mehnati orqali ular konkret tajriba orttiradi, bu tajribaga tayanib tabiatni chuqurroq tushunishga intiladi.

Tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirishda didaktik o‘yinlar, interaktiv metodlar va amaliy mashg‘ulotlarning o‘rni beqiyos. Kichik maktab yoshidagi aqli zaif o‘quvchilar ko‘pincha maktab darslarini passiv ravishda qabul qilishga moyil bo‘ladi. Ular ma’lumotni bo‘lak-bo‘lak, tizimsiz o‘zlashtirishlari, xotirada saqlashlari qiyin kechishi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonida faol metodlardan foydalanish muhimdir. O‘quvchilar o‘z tajribalarini, ko‘nikma va malakalarini mustaqil namoyish etish, mashq qilish yoki voqelikni amaliy tekshirish orqali egallashlari ta’lim samaradorligini oshiradi. Masalan, tabiat burchagida o‘simliklarni parvarish qilish, hayvonlarni kuzatish yoki tajriba-sinov ishlarini bajarish darslari aqli zaif bolalarning ham hissiy, ham kognitiv faolligini oshiradi. Bu faoliyat oqibatida ularning bilishga bo‘lgan ishtiyoqi, kuzatuvchanligi va xotirada saqlab qolish qobiliyati ham ortib boradi.

Aqli zaif bolalarda mavhum tafakkurning cheklanganligi tufayli tabiatshunoslik darslarida ko‘rgazmalilik, rang-barang tasvirlar, multimedia texnologiyalaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu bolalar mavhum, kitobiy bilimlardan ko‘ra, jonli kuzatuvlarga, vizual shakl va ranglarga, bevosita amaliy harakatlarga tayangan taqdirda materialni yaxshiroq o‘zlashtirishadi. Shu bois dars davomida real tajribalar, rasmlar, videoroliklar, oddiy maketlar va maktab hududidagi jonli tabiat unsurlari, masalan, bog‘ yoki gulzor, qushxona va akvariumdan foydalanish tavsiya qilinadi. Aqli zaif bolalarda predmeti aniq va ko‘zga yaqqol tashlanadigan darslar ularning eslab qolish qobiliyatini kuchaytirishi, bunday mashg‘ulotlar jarayonida erishilgan natijalar uzoq muddat saqlanib qolishi kuzatiladi. Shu bilan birga, aqli zaif o‘quvchilarda nutqni rivojlantirish, fan terminologiyasini o‘zlashtirish va uni faol qo‘llash bo‘yicha alohida topshiriqlarni bajarish ham tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tabiatni o‘rganish jarayonida aqli zaif bolalarning individualligi va imkoniyatlari e’tiborga olinishi zarur. Har bir o‘quvchida kuzatiladigan psixofiziologik xususiyatlar, qobiliyatlar, qiziqishlar hamda mustaqil faoliyatni bajarish salohiyati turlicha bo‘ladi. Shuning uchun o‘qituvchi har bir bola bilan yakka tartibda ishlash, o‘quvchilarni kichik guruhlariga bo‘lib, differensial yondashuv asosida mashqlarni tashkil etish, har bir bosqichda turli metodik usullarni qo‘llash va zarurat bo‘lganda qo‘shimcha ko‘mak ko‘rsatish orqali ijobiy natijalarga erishishi mumkin. Bu jarayonda bolalarning hissiy holati, qiziqishi va ishtiyoqi ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Ularning yutuqlarini rag‘batlantirish, qo‘llab-quvvatlash, ahamiyatli vazifalarni chuqur tushuntirish va qayta mustahkamlash ko‘nikmalarini oshirish uchun zarur.

Aqli zaif bolalarda tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirishning muhim pedagogik sharti – nazariya va amaliyotning uzviy birligi hamda takroriy mashqlarni o‘rinli qo‘llashdir. Bunda darslarda nazariy ma’lumotlar aniq, soddalashtirilgan ko‘rinishda berilishi, o‘quvchilar tomonidan shu zahotiyoq tajribalar orqali mustahkamlanishi zarur. Masalan, suvning ahamiyati, o‘simlikning o‘sish jarayoni yoki hayvonlarning xulq-atvori haqidagi boshlang‘ich tushunchalar bolalar tomonidan darsdagi amaliy mashqlarda darhol sinab ko‘rilsa, ularda tabiatga nisbatan ijodiy va ongli munosabat kuchayadi. Takroriy mashg‘ulotlar esa ilgari berilgan bilimlarni yana mustahkamlab, o‘quvchilarda ularni chuqurroq o‘zlashtirish imkonini beradi. Aqli zaif bolalarda xotira sustligi sababli takrorlash dars jarayonining tabiiy qismi sifatida muntazam o‘tkazilishi zarur.

Tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirishda oilaviy muhit ham muhim rol o‘ynaydi. Aqli zaif bolalarning ota-onalari, vasiylari yoki parvarishlash bilan shug‘ullanuvchi shaxslar ularning turmush sharoitida tabiat bilan muntazam aloqaga kirishishiga ko‘mak berishlari, oddiy tajribalar o‘tkazishda faol ishtirok etishlari, bolalarga tushunadigan tilda atrof-muhit, tabiat hodisalari haqida ma’lumotlar berishlari lozim. Uy sharoitida kichik loyihalar yoki kuzatuv daftarini yuritish orqali bola o‘zining tabiat haqidagi kundalik bilimlarini boyitishi, mushohadalarni mustaqil yuritishni o‘rganishi mumkin. Shu tarzda maktab va oilada olib boriladigan tarbiya jarayoni integratsiyalashgan holda kutilgan ijobiy natijalarni beradi, chunki bola doimiy rag‘bat, qiziqarli faoliyat, tabiat bilan bevosita yoki bilvosita muloqot qilish imkoniga ega bo‘ladi.

Yana bir ahamiyatli masala – aqli zaif bolalarda ekologik tarbiya elementlarini shakllantirishdir. Tabiatshunoslik kompetentligiga ega bo‘lish faqatgina atrof-muhitni taniy olish yoki ayrim nazariy bilimlarga ega bo‘lish bilan cheklanmaydi, balki olingan bilimlardan kundalik hayotda foydalanish, tabiatga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish hamniyatini rivojlantirishni anglatadi. Masalan, ularni suvni tejash, chiqindilarni to‘g‘ri utilizatsiya qilish, o‘simlik va hayvonlarga g‘amxo‘r bo‘lish, tabiatga shikast yetkazmaslik kabi oddiy qoidalarga o‘rgatish zarur. Bunda kichik amaliy ko‘nikmalar, masalan, o‘simlik ekish va uni parvarish qilish, kichik bir hududni toza saqlash, bog‘da mayda yumushlar qilish orqali ularda tabiat va jamiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish kompetentligini shakllantirish mumkin.

Ta’lim jarayonida aqli zaif bolalarning rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatib borish, ularning tabiatshunoslik bo‘yicha yutuqlari va kamchiliklarini tahlil qilish, zaruratga qarab yakka tartibda yoki guruhli tarzda qo‘shimcha mashg‘ulotlar tashkil etish samaradorlikka xizmat qiladi. Metodik tavsiyalarga ko‘ra, dars jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarning faolligini rag‘batlantirish, o‘z bilganlarini o‘rtoqlari bilan baham ko‘rishga undash, hamkorlikda muammolarni hal etish kabi interfaol usullarni ko‘proq qo‘llasa, o‘quvchilar bir-biridan bilib olishi, o‘zaro muloqot orqali nutq va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Shuningdek, maktab ma’muriyati tomonidan sinf xonalari, laboratoriya jihozlari, tabiat burchagi yoki bog‘-rog‘ hududini tayyorlash, ta’lim jarayonini yaxshilashga qaratilgan material va anjomlarni yetarli darajada ta’minlab berish ham muhim. Bunday sharoit bolalarga amaliy

tajribalarni muntazam o‘tkazish, tabiat bilan bevosita aloqada bo‘lish, kasbga yo‘naltirish doirasidagi dastlabki ko‘nikmalarni ham shakllantirish imkonini beradi.

Kichik maktab yoshidagi aqli zaif o‘quvchilarda tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirishning ilmiy-pedagogik ahamiyati shundaki, bu jarayon bolalarning ruhiy rivojlanishiga ijobiy hissa qo‘shadi, ularning bilish faoliyatini faollashtiradi, ijtimoiy adaptatsiya va jamiyatga moslashuvini engillashtiradi. Bolalarda mustaqil kuzatuv, tadqiqotchilik qobiliyati, oddiy xulosalar chiqarish, nutqiy faoliyat hamda jamoada ishlash ko‘nikmalari mustahkamlanadi. Ta’limning keyingi bosqichlarida aqli zaif o‘quvchilarda shakllangan ushbu kompetentlik poydevori fanlararo bog‘liqlikni osonroq o‘rnatishga, ular olgan bilimlarini hayotiy faoliyatlarida qo‘llashga, o‘zi mustaqil anglagan tabiat qonunlari va jarayonlariga e’tiborli bo‘lishga yordam beradi. Shuningdek, ularning ruhiy-emotsional holati barqarorlashib, psixologik rivojlanishga doir muammolar birmuncha kamayadi.

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi aqli zaif o‘quvchilarda tabiatshunoslik kompetentligini shakllantirish maxsus pedagogik strategiyalar, moslashtirilgan o‘quv dasturlari va faol metodlarni izchil qo‘llashni talab etadi. Bu jarayon amaliy faoliyat, ko‘rgazmalilik, takrorlash va bolalarning yakka xususiyatlarini e’tiborga olish bilan uyg‘unlashgan holda olib borilishi kerak. Ta’lim muassasasi va oilaning hamkorligi, o‘quvchilarni qiziqtiradigan jonli misollar, tabiat burchagi va tajriba laboratoriyalari, amaliy o‘yinlar, jonli kuzatuvlar, rag‘batlantiruvchi usullar va munosabatlarning uyg‘unligi samarali natija beradi. Aqli zaif bolalarda kognitiv jarayonlar sust rivojlanishi yoki buzilishlari mavjud bo‘lsa-da, to‘g‘ri tanlangan metodlar ularning tabiatga oid tushunchalarni puxta o‘zlashtirishida katta ahamiyat kasb etadi. Bunda o‘qituvchining yuksak pedagogik mahorati, bolalarga nisbatan sabr-toqat, mehr-shafqat va doimiy rag‘batlantirish usullari muhim o‘rin tutadi. Ta’lim jarayonini individual yondashuv, maxsus metodik ko‘rsatmalar, interaktiv texnologiyalar va real amaliy faoliyatga boyitish orqali tashkil etish kichik maktab yoshidagi aqli zaif o‘quvchilarda tabiatshunoslik kompetentligini muvaffaqiyatli shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada o‘quvchilar tabiatni bilish, tushunish va undan hayotiy faoliyatlarida ongli ravishda foydalanish, uni asrash va e’zozlashga mas’uliyat bilan yondashishni o‘rganadilar. Shu bilan birga, ularning ijtimoiy-adaptiv qobiliyatlari rivojlanadi, mustaqil o‘qish va ijodiy fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi, kelajakda jamiyatda o‘z o‘rnini topish, kasb-hunar egallash va hayotiy muvaffaqiyatlarga erishishlari uchun zarur bo‘lgan poydevor yaratilib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Шоимова Г. Ш., Анорбоева З. А. Максус педагогика: ўқув қўлланма. – Тошкент: Мухаррир, 2017. – 180 б.

2. Хушвактов А. Олигофренопедагогика асослари. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2020. – 224 б.

3. Расулов М. А. Аълий таълим тизимида махсус педагогик ёндошувлар // Педагогика журнали. – 2019. – №3. – Б. 15–22.

4. Каримова С. Х. Aqli заиф болаларда методик ёндошувларнинг замонавий тенденциялари // Инклюзив таълим муаммолари: халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2021. – Б. 56–60.

5. «Таълим тўғрисида»ги Қонун / 23.09.2020 й. №ЗРУ–637 // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари базаси. – 2020.

6. Мирзаева Д. Д. Аҳли заиф болаларда психомотор тараққиётни ривожлантириш технологиялари: педагогика фанлари бўйича философия доктори (PhD) дисс. автореф. – Тошкент: ТДПУ, 2022. – 42 б.

7. Серикова Г. В. Современные подходы к экологическому воспитанию детей с ограниченными возможностями [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<https://ecoedu.ru/articles/serikova-g-v-2021.pdf>